

Թուղթը մեր Ոսկեդարու անդրանիկ թարգմանութիւններէն մէկն է. Բ. Ալլա գրուած թան թարգմանիչը ուրիշ մէկը չէ՝ բայց նոյն ինքն Եզնիկ Կողբացին. Գ. Թարգմանիչը, իր իսկագիր «Եղծ աղանդոց» մատենին ինչ ինչ ինդիքներուն կամ կրտորներուն մէջ, ներշնչուելով է Ալիթալաշի տեսութիւններէն և իմաստներէն:

Հ. Յ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Աստուած օգնէ քեզի, սիրուն թռչնիկ, ժամանակին օրհնուի բոյնդ քու ձագերովդ: Զքեզ շատ կը սիրեմ, վասնզի գիտես այսպէս լաւ վարել քու կեանքդ, մինչդեռ ես... Ո՛հ մի՛ հարցընէր թէ քնչպէս կ'անցնեմ իմս. կ'ուզէի քեզ նմանիլ:

3200

Jane Carlyle

Տ Ր Ի Պ Ո Ւ Ի Ի

ԻՏԱԼ ԵՒ ԹՈՒՐԿ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

ԱՆԱՊԱՏԷՆ

ԱՌ ԵՒԻԱՌՈՒԿ ՈՐ ԻՐ ՏՈՒՆԸ ՄԵՐ ՏԱՆԵԱՑ
ՆԵՐՔԵԻ ԿԸ ԵՐԵՅԷ

Պատեցեալ՝ պատի ծածանող մարմնիկ, տեսարաշխարհ և հիմա դու ալ պիտի հասնես քու յոգնած թեկերդ:

Եթէ կարենայիր խօսել՝ իմ պատի թռչնիկս, ի՞նչ չէի տար զիտնալու համար թէ ինչո՞ւ հոս ուզեցիր շինիլ քու բոյնդ: Վասն զի դու դիմիչ տեղերէ անցար քու թռչնիկովդ ժամանակ — ամբողջ լուսաւոր աշխարհ մը կը տարածուէր քու ներքեդ, բայց նոր տեսակ ճաշակ քուկդ, այն ամենայն յարմար տեղերէն երկնից տակ՝ քու բոյնդ շինելու՝ ընտրեցիր միայն այս անմիթաբ տեղը:

Բազդի ձախողութիւն մը ունեցար: Քու պատի քսակդ արդեօք թեթեւացած էր, և դու, յոռեգոյնէն վախնալով, հոս ապաւինեցար:

Ո՛հ, ո՞չ, դու ոսկիի պէտք չունիս, դու երջանիկ արարած: Եւ ոչ իսկ գիտես թէ կայ: Աստուծոյ արարածոց մէջ ամենէն աղքատը մարդն է:

Ի՞նչ եկաւ ուրեմն: Խորհրդական դժպք մը արդեօք պատահեաւ քեզի Գեորմանիա տանեաց մը տակը՝ որ միջնոց քու այգիդ աշխարհիս գեղեցկութիւնը, այնպէս որ ծանրաբարոյ և հանդարտ մէկ մը եղար, որ կը ձանձրնայ և կը տըրտնջէ և չգիտեր ինչո՞ւ համար:

Սակայն տարակոյտ չիկայ որ դու խոհական զուլի մը ունիս, վասն զի կը տեսնեմ որ կ'աշխատի, վախճանիդ հասնելու համար, թեկերովդ և կտուղովդ: Պայծառ սկզբունք մը կայ քու պատի գլխիդ մէջ, և դու կ'աշխատիս, քաջասիրտ թռչուն, ուժով և հաստատամտութեամբ, և ուրիշ բան չես փնտռեր:

Տիրուի կը հաւատամ որ բնութիւնը քեզի տուած է կատարեալ խելք մը՝ քու վիճակիդ յարմար: Փայթ չես ընել որ քու տունդ քրախտ մը ըլլայ կամ անապատ, քանի որ կ'ապրիս և կը թռչիս երկնից մէջ:

Կէս տարի յառաջ, Բագմավէպի մեր ընթերցողներուն խտալական միութեան յիսնամեակին նշանակութիւնը բացատրած միջոցնիս, ոչինչ ճաղաքական հորդոյնին վրայ թոյլ չէր տար գուշակել վերահաս պատերազմը: Այսուհանդերձ դէպքերն այնպէս եկան որ խտալիա իր միութեան յիսնամեակին շատ մօտէ վերախնայներ ու նենայ յիսուն տարի յառաջ իրեն կըրած զգացումներուն: Կը մեռնէր յետին մնացորդը 1859ի մեծ դռամին, ժէրոմ Նապոլէոնի կինը և Վիկտոր Էմանուէլի դուստրը, Կլոդիլտ Իշխանուհին, հասարակաց փրկութեան համար զոհուած այս իփիզեանին: Կլոդիլտ կ'արթնցնէր և կը տանէր իրեն հետ գերեզման խտալիա զատութեան բոլոր յիշատակները՝ որոնք վերջնականապէս պատմութեան կարգը կը մտնէ: Ու խտալիա նոր շրջանի մէջ մտած միջոց կը բռնուէր պատերազմի մը, որ ոչ միայն պիտի յայտնէր իր ոյժն ու կազմակերպութիւնը՝ իբր արդէն հասու նացեալ պետութիւն մը, այլ նաև պիտի շահեցնէր իրեն կրկին անգամ անալի երկրը՝ քան որչափ որ չէր շահած խտալիոյ միութեամբը:

Տրիպոլիի պատերազմը այնքան յանկարծ ու վերահաս եղաւ, որ անոր պատճառները աւելի փնտռելու ենք առհաւական ձկտումներու և մերձաւոր պարագաներու մէջ քան իրական դէպքերու: Ար-

դէն Մածծինի մարգարէական գուշակութիւններ ըրած էր Կիւրիկեան ամբողջ արեւմտեան ծովափերուն համար, — Հոռւ մէական պետութեան այս գեղեցիկ նաւահանգիստները՝ որոնք օր մը եւրոպական պետութիւններու կալուածները պիտի ըլլային, սկսեալ Եգիպտոսէ։ Այն քիչ իտալացիները՝ որոնք անցեալ դարու սկիզբները այցելած են Ափրիկէի այս ծովափերը, զորս ծովու աննշան տարածութիւն մը կը գտնէ իտալիոյ հարաւային սահմաններէն, բնականաբար ունեցեր են գաղափար թէ անոնցմէ գէթ մաս մը միացուելու էին իտալիոյ հետ, ինչպէս Հոռւ մայրցաղաց ժամանակ, թուականի մը՝ ուր դեռ իտալիա ինքնին՝ ինքն իր մէջ միացած չէր։

Սոյն պատերազմին առթիւ իտալացիք շատ կրկնեցին իրենց մէկ մատենագիրն, Պաննտիի միտքերը, որ 1816-18 Ափրիկէի այս ծովափերը դեգերելով, գրուածին մը հրատարակած էր նոյն երկիրներուն վրայ, զորս ինք առ հասարակ Քարթա՝ կը կոչէ։ Իր դիտողութիւնները ուշադրութեան արժանացան մասնաւորապէս իրենց թարմութեան համար։ Անոնց մէջ իտալացիք գտան բոլոր այն զգացումներն ու միտքերը՝ զոր ունեցան իրաց այս վերջին հղովոյթներուն մէջ։ Անոնք այսօրուան լրագրի յօդուած մըն են կարծէք։

Պաննտի կը գրէր.

« Լաւ է գործածել քաղցրութեան ու չափաւորութեան միջոցները, և ծայրայեղութեան չդիմել՝ բայց եթէ յետ հաշտութեան բոլոր միջոցները սպառելու. բայց երբ մարդ կը հանդիպի ծայր աստիճան նենգութեան մը և անուղղայ ժողովուրդներու, միակ միջոցը պատերազմն է։

Եթէ պատուոյ, արդարութեան զգացումն և պատերազմի անհրաժեշտութենէն չշարժէին, պէտք էին շարժել շահը և օգուտը, ստէպ զօրաւորագոյն և առաջին շարժիչը մարդոց խորհուրդներուն և գործերուն։ Ինչ աւելի բնական և պատշաճ աշխարհակալութիւն, քան Ափրիկէի մեր-

ձաւոր ծովափերուն, Եւրոպայէն կրնայ ըսուիլ ծովու պզտիկ բազուկով մը բաժնուած. ինչ աւելի գեղեցիկ գրաւում, քան այն բերրի երկիրներուն որ հիններէն կը կոչուէին Բնութեան պարտէզը, շտեմարանն էին Կարքեդոնի յաղթող ժողովուրդեան, և ուր գտնուած էին Կիւրէնէի երեք հունձքերը։

Մեր պատերազմին ծրագիրը կրնար աղմուկ և աւուրիլ անակնկալ դէպքերէ և տեղական դժուարութիւններէ։ Դժուար է յառաջ երթիլ աւագուն ծովափին վրայ, և պարէն հայթհայթել՝ Վախնալու է արագ արշաւանքներէն և անակնկալ յարձակումներէն Արաբներուն, որոնք վարժ են աւապատին մէջ երկայն ընթացքներու։ Կրնայ յանկարծակի մեր դէմը լլլիլ ոգեւորեալներու և մոլեռանդներու բանակ մը որ կրօնական պատերազմ հրատարակէին։ Ի հարկէ բոլոր այս արգելքները նախատեսելու է իրենց ընդառաջ երթալու համար, համեմատական ուժերով և կարողութեամբ իմաստութեամբ ու նախազգուշութեամբ գործելու համար։ Որոշ գիտնալու է սակայն, որքան ալ մեծ ըլլան Ափրիկէի իսլամներուն մոլեռանդութիւնն ու կատաղութիւնը, անոնք վերջի վերջոյ տեղիք պիտի տան Եւրոպացոց անվերջ արիւթ թեան և զինուորական գիտութեան առջև։ Ափրիկէի ծովափերը, օտոն են մեր ծովափերուն։ Յամաքային բանակները անընդհատ կրնանք զօրացնել թէ մարդով և թէ պարէնով՝ շնորհիւ մեր նաւատորմիդին որ պիտի տրիէ ծովու։

Տեղացիները ինչ եռանդով պիտի կռուին թուրք իշխանութեան համար, երբ բռնի կը հպատակին անոր և այնքան մեծ զայրոյթով կը վճարեն տուրքերը։ Մեծ աղէտի մը և վտանգի մը պահուն, Տրիպոլիի և Ալճերիի մէջ իշխող զինուորական պետերը, շատ կարելի է որ զիրենք ժողովուրդենէն լքուած գտնեն։

Իտալիա ամենէն աւելի մերձաւորն է Բարբերիայի կենտրոնական մասերուն և իր կղզիները կը կցուին գրեթէ Կիւրիկեան ծովափերուն։ Իտալիայէն մեկնեցան առա-

շին մեծ արշաւանքները՝ որոնք կտրեցին անցան ծովը պատերազմ ընելու համար նոյն երկրին հէններուն հետ: Տրիպոլի և Բոնա իտալական հողեր եղան, Բարբերայի բովանդակ ծովափերուն վրայ կը հասկցուի իտալերէր... իտալացիներն են որ ամենէն աւելի կրած են բարբերական հարստահարութիւններէն...»

Պանանտիի այս բոլոր դիտողութիւնները կէտ առ կէտ կատարուեցան ժիթ դարու ընթացքին մէջ: Եւրոպացիները տիրեցին Եգիպտոսի, Ալճէրիի, Տունիզի, ափրիկեան բոլոր հոովմական ծովափերուն: Ինչ որ կ'ուշանար կատարուէի, իտալիոյ տիրապետութիւնն էր, գէթ այս գաւառներու մէկ մասին, որոնց մէջ սակայն ինք ամենէն աւելին էր որ ունէր զաղթականութիւններ, տնտեսական և աշխարհագրական իրաւունքներ: Իտալիա իրաւունքն ունէր այս բանիս քանի որ ինք մեծ պետութեանց կարգն էր, և քանի որ ստոնք անհասկնալի հասկացողութեամբ մը հետ, զհետէ ափրիկեան ծովափերը իրարու մէջ բաժնելու հետ էին: Մարոքի մասին վերջերս՝ կատարած ֆրանսական գերմանական իրաւախոհութիւնը շնորհաց հարուածը տուած էր իտալական համբերութեան՝ որ ալ ապիկարութիւն կամ սպառնալից պիտի մեկնուէր: Այս առթիւ իտալիոյ ամենէն հեղինակաւոր ու տարածուած պարբերականներէն մէկը կը գրէր: «Իսկ մենք: Ինչ կ'ընենք: Պիտի երթանք թէ պիտի չերթանք Տրիպոլի: Ապահովել հիւսիսային Ափրիկէի վերջին ուրորդ դեռ չյափշտակուած եւրոպական ուրիշ ընչաքաղցրութիւններէ պարտք մը չէ՞ թերեւ, անձնապահպանութեան կենսական պարտաւորութիւն մը: Եթէ Տրիպոլիտանիան ալ վերջնականապէս մեր դիմաց գոցուի, — եթէ միանք առանց աւոր, ինչպէս միացինք առանց Տունիզի և առանց նախնական ազգեցութեան Եգիպտոսի մէջ, կրնանք ալ այսուհետեւ միջերկրական պետութիւն մը ըսուիլ՝»:

Տրիպոլի ալ մերն է, մտածեցին իտալացիները. մեզի ալ չմիաց' բայց եթէ Տրիպոլի:

Ու Տրիպոլի իբր պատահան էր՝ զոր ձգած էին իտալիոյ միւս պետութիւնները՝ լրտեսելով որ պիտի անդրադառնայ առնել: Իտալիա զգաց այս իր իրաւունքը և ալ սպասելու պատճառ չունէր:

Իտալիոյ այս տրամադրութիւնը՝ զգալի եղաւ նաև իր Տրիպոլիի ամբողջ իտալական բազմաթիւ զաղութիւն վրայ ու բրիտանականներուն, որոնք ալ օրէ օր կը դիտէին թէ «բոլոր պիտի գան մերինները»: Տրամադրութիւն մը որ արթնացուց տիրող թուրք և իսլամ դասակարգին մէջ ջարդի մը և աւարառութեան բնագոյնները: Օտարահրկաւոր և մանաւանդ իտալացի բնակչութիւնը շուտով ընկաւ անապահովութեան մէջ և կոտորածի մը սարսափներուն տակ: Ու ալ դէպքերը արագաբայլ իրարու յաջորդեցին, մանաւանդ որ իտալիա՝ հակառակ իր մեծ համակրութեան ցոյցերուն Երիտասարդ Թիւրքերուն, ասոնց վարչութեան տակ առանձինն արգելքներու հանդիպեցաւ իր տնտեսական ազգեցութիւնը Տրիպոլիի մէջ տարածելու:

Նախ բացատրութիւն մը ուզեց Տրիպոլիի մէջ ժողովրդեան զրգոման, և պահանջեց պաշտպանութիւն մը իր հպատակներուն: Եւ առանց երկար ժամանակի մը սպասելու Սեպտեմբեր 28ին վերջնագիր մը կը ներկայացնէր Պոլսոյ իտալական գործակաւորը Ճիակոմոյ Դէ Մարտինի, օսմանեան արտաքին գործոց նախարարին՝ Հագգը փաշայի, ըստնուէրս ժամուան մէջ պատասխանի սպասելով: Վերջնագիրը Հոռոմի սեպտեմբեր 26—27 գիշերը հետագրուած էր գործակաւորին: Վերջնագրին իմաստն էր թէ ժողովրդական ներկայ յուզումին առջև որ կը սպառնայ մեծ համեմատութիւններ ստանալ, իտալական պետութիւնը ալ չկրնար երկար սպասել, և պատասխան մը կ'ուզէ քսանուէրս ժամուան մէջ: Որոշեալ պիտի գրուէ Տրիպոլիտանիան ու Բենգազին:

1. L' Illustrazione Italiana, 1911 էջ 308—9 թիւ 39:

Վերջնագիրը իր դիտուած արդիւնքը ունեցաւ. տեսնուեցաւ թէ Թուրքիա որչափ անակնկալ ու չսպասուած պատերազմի մը առջև կը գտնուէր, Տակաւին գաղտնիք է թէ ինչ վիճաբանութիւններ եղած ըլլան օսմաննոն խորհրդարանին մէջ այս վերջնագրին վրայ, խմբագրուեցան երկու գեւուցումներ՝ մէկը ուղղուած պետութիւններուն, միւսը խալիֆայի Թուրքիոյ Հոմայի գործակատարը սեպտեմբեր 29 կը ներկայացնէր պաշտօնապէս գեկուցումը խալիֆայ արտաքին գործոց նախարարին՝ Դի Սան ձիւլիւմանի, որով Թուրքիա կը մերժէր խալիֆայ պահանջները։ Եւ նոյն օրը խալիֆայ արտաքին գործոց նախարարը կը հաղորդէր ամէն կողմ թէ «Օսմանեան վարչութիւնը ընդունած չըլլալով խալիֆան վերջնագրին մէջ բովանդակուած պահանջները, խալիֆա և Թուրքիա, այս օրէն սկսեալ, 29 սեպտեմբեր, պատերազմի վիճակին մէջ են»։

Պետութիւնները չպատասխանեցին օսմանեան դահլիճի կոչին և թողուցին իրրաւէր գործել իրենց տան մէջ։

Խորհրդարանի արձակուրդի օրերուն, և անամպ կարծուած քաղաքական երկնքի մէջ, ոչ ոք կը սպասէր այս փոթորիկին։ Խալիֆայինը շատ մեղադրուեցան օտար մամուլին մէջ իրը հարստահարողներ ու աւագակներ։ Գտնուեցան նոյն իսկ խալիֆայի լրագրիներ, մասնաւորապէս ընկերավարական կուսակցութիւնէ, որոնք խստիւ քննադատեցին խալիֆան վարչութեան այս ընթացքը։ Բայց ամբողջ ժողովուրդը, մեծ գանգուածը, ուրախութեամբ ողջունեց այս դիրքին պատերազմը։ Միւս կողմանէ Թուրք թերթերը, մասնաւորապէս երիտասարդ Թուրքերու անմիջական ազդեցութեան տակ եղածները, մեծամիտ և տղայական լեզու մը սկսան գործածել խալիֆայ դէմ, գրգռելով ժողովուրդը պատերազմի մը, որուն չէին հասկնար ինչպէս զիմաղդել։ Մինչ այս մինչ այն՝ Տրիպոլիի և Բէշեպզի խալիֆայինն ու օտարահպատակները վախնալով իսլամ մուսուլմաններէն փութացին ապստամբելու եւրոպական

նաւերը, կամ օտար հիւպատոսարաններու մէջ։

Առաջին փոքրիկ բաղխում մը տեղի ունեցաւ Ալըիականի մէջ, Պրէվէզայի մօտերը, ուր Թրքական տորպիլանաւեր կենդրոնանալու հետ էին, խալիֆան առաւ տրական նաւերը նեղելու համար։ Արբուցի Գուսթըր վէտտոր Պիզատոր մարտիկաւով Պրէվէզայի ջուրերը դիմելով, սեպտեմբեր 30 կը հեռագրէր ծովային նախարարութեան թէ, «Թրքական երկու տորպիլանաւեր իրարու ետեւ կ'ըլլէին Պրէվէզայէ Գանի մը նաւ հալածեցին առաջինը՝ որ փորձեց հիւսիսային կողմ փախչիլ, և յետ կարճատեւ ուրաժգութեանց երկու կողմէ Թուրք տորպիլանաւը ցամաք ուղղուեցաւ և խրեցաւ. հրդեհ մը բռնկած մէջը։ Երկրորդ տորպիլանաւը, որուն վրայ ուղղուած էին մեր երկու յաճախարակները, իսկոյն Պրէվէզա մտաւ անփափա՞ս»։ Սեպտեմբեր 29 ուրիշ յարձակում մ'աւելրին խալիֆայի Թուրք Նէվա զբոսանալին վրայ, որուն կ'ընկերէին երկու տորպիլանաւեր։ Տորպիլանաւերն ընկղմեցին ջուրով և Նէվան՝ գերի կը վարուէր հոկտեմբեր 1ին Տարանտոն ուր հինգ սպայ և 165 Թուրք զինուոր բանտարկուեցան։ Խալիֆան թէ ծովային և թէ ցամաքային բանակներուն հրամանատար ընտրուեցաւ Կանէվա զօրավարը, իրեն սպայակոյտին գլուխ ունենալով Անիթալէ Գաստադէլլուն։

Հոկտեմբեր 3 կաննվա իր իշխանութեան տակ ունէր տաս զրահաւոր և տաս տորպիլանաւ հանդերձ չորս բռնաբարձ նաւերով խարխիս ձգած Տրիպոլիի առջև։ Նոյն օրն իսկ ամբակոծել սկսաւ քաղաքին ամրոցները, մասնաւորապէս Գարգարէշ բերդը ուր ամրացեր էին Թուրքերը։ Ուրմբակոծութիւնը տեւեց մինչև հոկտեմբեր 4 առաւօտը, ուր խալիֆայի ցամաք ելան և խալիֆան զրօշը պարգեցին քաղաքին զլխաւոր զինքերուն վրայ։ Սակաւ մեծեալներ գտան բերդերուն մէջ, Թուրքերը իրենց զինքերը թողլով քաշուած էին Տրիպոլիէն տաս մղոն հեռու և ամրացած

փոքրիկ բերդերու ետև, մնացածները, ա-
րար զինուորները, զէնքերը յանձնեցին և
խոնարհաբար կերակուր խնդրեցին:

Ռարակոծութենէն կործանած էին մա-
քարանը և մաքսատունը. յետինս իր փլա-
տակներուն տակ ծածկելով շատ ապրանք-
ներ:

Տրիպոլիի առժամանակեայ կառավարիչ
շշանակուեցաւ երրորդ ծովակալ Բորէա-
Ռիչչի Դ' Ումոյ, որ իր պաշտօնավարու-
թիւնը սկսաւ հանդիսապէս հոկտեմբեր 9,
ընդունելով բոլոր հիւպատոսները, Աւս-
տրոյոյ—Հունգարիոյ, Շուեյտի, Հոլանդայի,
Միացեալ Նահանգաց, Անգղիոյ, Գերմա-
նիոյ, Յունաստանի, Սպանիոյ և Ֆրանս-
սայի:

Կառավարիչը յետոյ ընդունեցաւ Հա-
սունա փաշան, Տրիպոլիի քաղաքապետը,
յետին շառաւիղ կարամանլիներուն՝ ու-
րոնը կը տիրէին Տրիպոլիտանիայի Օս-
մանցիներէ յառաջ, Հասունա փաշա հետը
բերած էր միանգամայն հարկը հոգի ա-
րար երևելիներէն, Կառավարիչը խոստա-
ցաւ իրենց ազատութեան և քաղաքակրթ-
ութեան բոլոր բարիքները: Արար երե-
ւելիները զիրենց շատ գոհ ցցուցին իտա-
լական զբաւումին վրայ, խնդրելով միայն
որ յարգութիւն իրենց կրօնն ու կրիները,
Կառավարիչը լիովին վստահացուց զիրենց
այս բանիս:

Յետոյ ընդունեցաւ այլևայլ ազգաց պա-
տուիրակութիւնները, ինչպէս Հրէից, Յու-
նաց:

Հասունա փաշա անուանուեցաւ փոխ-
կառավարիչ Տրիպոլիի:

Հոկտեմբեր 4, իտալացիք, կարճատև
մարակոծութենէ վերջ կը տիրեն Տրորուք
նաւահանգստին, գերելով քանի մը թուրք
զինուորներ՝ որոնք չէին ուզած իրենց
ղիւքերը թողուլ:

Տրիպոլիէն դուրս, հոկտեմբեր 5, իտա-
լացիք փոքրիկ բաղիում մ'ունեցան Սան
ձիովանի Դի Մեդուելի մօտ, ուր Գուի-
դոյ Բիսկարէտտի հսկելու հետ չէ որ
մարտաննգները զէնքը չմտցնեն Ալբա-
նացուց մէջ, Այս յանկարծակի յարձա-

կումին մէջ Բիսկարէտտի միայն կրունկէն
վերաւորուեցաւ: Իտալացիք Երիտրէայի
շուրերուն մէջ կ'ընկղմեն թուրք նաւ մը,
ինչպէս հոկտեմբեր 10 չորս թուրք տոր-
պիլանաւ կ'ընկղմեն կարմիր ծովուն մէջ,
որոնք կրած էին իտալական Պիզա
և Ամալֆի նաւերուն վրայ:

Բայց պատերազմը ասով չէր վերջա-
նար քանի որ օսմանեան վարչութիւնը
իր հաւանութիւնը չէր տուած իտալիոյ
պահանջներու մասին: Ընդհակառակն
թուրքերը աղէկ գէշ կը շարունակէին
կռուիլ ու պաշտպանուիլ մինչև որ նոր
օգնութիւններ ընդունէին: Հոկտեմբեր 9,
գիշերը, Բու Մէլիանա ջրհորներուն քով,
Տրիպոլիէն երկու քիլոմետր հեռու, յար-
ձակում մը բրին իտալացուց յառաջա-
պահներու վրայ, բայց առանց արդիւնքի
մը յետ մղուեցան:

Իտալիա շարունակեց նոր նաւատորմի
և նոր գունդեր զրկել Տրիպոլի, որոնք
հոկտեմբեր 11 հոն հասան կանեմլայի հրա-
մանատարութեան տակ: Յաջորդ օրը կա-
նեմլա Կուրանէն յիշատակութիւններ մէջ
բերելով յայտարարութիւն մը կ'ընէր, որ
ըստ երևոյթին լաւ տպաւորութիւն թու-
ղուց արաքներուն վրայ:

Իտալական արշաւանքը կը թուէր վեր-
ջացած ըլլալ. ուրիշ բան չէր մնար, բայց
եթէ երթալ կարգաւ միւս քաղաքները
մտնել պարզապէս և պարզել իտալական
դրօշը: Եւրոպական օտար թերթերը կէս
հեգնական ոճով մը կը խօսէին այս ա-
նարին պատերազմին վրայ, զարմանալով
թէ ինչու իտալացիք այնքան կ'ոգևորուին:
Բայց ահա պատերազմը կը մտնէր նոր
շրջանի մը մէջ, որ կը ցուցնէր թէ դէպ-
քերը կրնան ծանրութիւն մը ստանալ մեր-
ձաւոր ապագային մէջ:

Դեռնայի առումը՝ որ վերջնականապէս
տեղի ունեցաւ հոկտեմբեր 19, ցցուց
թէ թուրքերը՝ թէև բոլորովին օգնութենէ
զուրկ, տրամադիր չեն իսկոյն անձնատուր
ըլլալու: Առումը հնարաւոր եղաւ միայն
զորձաքաղձ մարակոծութիւններէ վերջ:
Թուրքերը, թէև շատ տկար, կը յամա-

ռէին սպիտակ դրօշը բանալ՝ մանաւանդ որ սաստիկ ալեկոծ ծով մը արգելք կ'ըլլար իտալացիներուն ցամաք ելլելու: Ինչպէս ամէն քաղաքներուն մէջ, Իենան ալ, իտալական գաղութը, ջարդի մը ահաւորդին մէջ, կը սպասէր իտալական բանակի հասնելուն:

Բայց սաստկագոյն բաղխումին հանդիպեցան իտալացիք Բէնգազիի առջև: Հոկտեմբեր 18 նաւատորմիդը՝ միայն զրահաւորները 11 կտոր, կը հասնէր Կիւրէնէի մայրաքաղաքին առջև: Երկվակալը, Ուրի, անյապաղ պատգամաւորութիւն մը զրկեց թուրք իշխանութեանց որ քաղաքը յանձնեն: Թուրք իշխանութիւնները մերժեցին: Երկվակալը, գէշ օդը նկատի առնելով, 6 ժամ ժամանակ տուաւ զեռ իրենց որպէս զի որոշեն: Հոկտեմբեր 19, առաւօտ, ծովը կը հանդարտէր. և որովհետեւ թուրքերը դիմադրել որոշած էին, ծովակալը հրաման տուաւ քաղաքը ուրակոծել և միանգամայն գունդեր ցամաք հանել: Առաջին վաշտը այն ինչ ցամաք ելաւ ճիւղախանա ըստեան կէտին վրայ, սաստիկ յարձակում կրեց թուրքերէ բայց կրցաւ դիմադրել: Տակաւ նոր գունդեր կը հասնէին և շուտով 4000 հոգի բանակ մ'ունեցան ցամաքին վրայ, հակառակ թուրքերու կատաղի դիմադրութեան: Բաղխումը տեւեց մինչև գիշեր, և իտալացիք առանց կորուստի չէ որ կրցան տիրել զօրանոցին և Սիրի Հիւսէին գիւղին: Եւ որովհետեւ արար բնակչութիւնն ալ կ'օգնէր թուրքերուն, հարկ եղաւ քաղաքին քանի մը կէտերուն վրայ ուրակոծել: Հոկտ. 19—20ի գիշերը վանեցին միանգամայն Բենգազիներու յարձակում մը՝ որոնք երկու հազար հոգիէ աւելի էին: Բենգազիի բուն կը տիրեն 20ի առաւօտը, յետ կորուստ տալու 27 մեռեալ և 72 վիրաւոր: Թուրքերու կորուստը կը հաշուի մեռեալ 200 անձէ աւելի, իսկ վիրաւոր 300ի մօտ:

Հոկտեմբեր 19 կը տիրեն միանգամայն Հոմսի, ուր թուրք իշխանութիւնները՝ յետ շատ թեթեւ դիմադրութեան մը սպիտակ դրօշը բացին զօրանոցին վրայ: Իտալացիք

Հոմսի քաղաքապետ անուանեցին Մոհամէտ Սուլի արար երեւելին՝ որ իր սերտ բարեկամութեան համար իտալացուց հետ, բանտարկուած էր:

Հոմսի առումով իտալացիք կը տիրէին Տրիպոլիտանիոյ և Կիւրէնէի ամբողջ ծովագերներուն: Բայց պատերազմը սառով չէր վերջանար: Թուրքերը մօտ 2000 հոգի, որ Տրիպոլի թողած՝ քաշուեր էին ուվասիսը, քաղաքէն ոչ շատ հեռու, անձնատուր ըլլալու դիտաւորութիւն բնաւ չունէին: Ընդհակառակն կը մտածէին դարձեալ քաղաքը ձեռք բերել և իտալացիները մղել դէպ ի ծով: Այս ծրագիրը գործադրելու համար առ ժամա ուրիշ միջոց չունէին բայց եթէ յանկարծական յարձակումներով ֆլասել իտալական բանակին և զրգոնելով Տրիպոլիի Արաբները միասալ անոնց հետ և երկու կրակի մէջ բռնել թշնամին:

Պատերազմի այս, այսպէս ըսելու համար, հոլկահարական շրջանը, կը սկսի Տրիպոլիի առումէն անմիջապէս վերջ, հոկտեմբեր 6էն մինչև 26, ուր իտալացիները միահամուռ յարձակումով մը, շատ դժուարութեանց յաղթելով, յաջողեցան խախտել թուրքերը իրենց դիրքերէն և զրաւել ուվասիսը որ կերպով մը իրենց որջն էր եղած: Հոկտեմբեր 26ի բախումէն զուրա, հոլկահարական այս պատերազմին միւս գլխաւոր բախումները տեղի ունեցան 15ին Բու Մէլիխանայի քով և մահաւանդ 23ին Շիրաւ Շատի քով ուր իտալացիները թշնամին չորս կողմէն պաշարուած գտան զիրենք. որովհետեւ թուրքերը զգուցելով ու զրգոնելով աւելի արար ժողովրդեան կրօնական զգացումները՝ յաջողեցին քաղաքին և ուվասիսի բնակիչներէն մաս մը սոք հանել. որոնք յետէն և ամեն կողմէ անակնկալ յարձակումներ ըրին իտալացուց վրայ, մինչ անոնք թուրք կանխաւոր գինդներուն դէմ կը կռուէին:

Սոյն մատուցիւնը մեծապէս զրգոնեց իտալացի ժողովուրդը, որոնք այլ ևս չէին ըմբռներ թէ ինչու տէրութիւնը քաղաքակիրթ միջոցներով կը վարուի թշնամիին

հետ որ ի վիճակի չէ զայն հասկնալու: Հրամանատարը՝ Կանեվա, ստիպուեցաւ խիստ միջոցներու դիմել և կալանաւորել տուաւ շատ կասկածելի մարդիկ և գինաթափ ըրաւ արար ժողովուրդը:

Այս բաղիւմիներուն մէջ իտալացւոց կորուստն ալ անշահն չեղաւ, մանաւաղ 23ին և 26ի կռիւներուն մէջ, և ունեցան բազմաթիւ վիրաւորներ, զորս խնամելու համար շատ տիկիներն Կարմիր Խաչի կա. մարտ գրուելով Տրիպոլի մեկնեցան, որոնց հետ նաև Առստայի ղեկավարն էր մանցիները՝ նպատաւոր էր մասնաւորապէս թիփուտը ովասիսին ուր ամբացեր էին: Իտալացիք չէին կրնար ուղղուիլ անտառի մը մէջ ուր դիմացինն թէև թշնամի ճակատ մը չկար, բայց ամէն կողմ թշնամիներէ պաշարուած ըլլալու կասկածի մէջ էին: Իւրաքանչիւր արմաւի ծառ, կրնար թշնամի գինուոր մը ծածկել:

Այս անտեղութիւնները գուշակելով էր որ Կանյի, Տրիպոլի առնելուն յաջորդ օրն իսկ, ուզեց թափանցել ովասիսին մէջ և վանել անկէ թշնամին, բայց բարձրագոյն տեղէ իրեն ոչ հրաման և ոչ բաւական օգնութիւն տրուեցաւ:

Տրիպոլիի պատերազմը, ի սկզբան դիւրին համարուած, երթալով կը ծանրանար: Հագգը փաշայի գալիքը թէև ընկած, բայց կացութիւն մը ստեղծուած էր ուր (Սամանեան դահլճին դժուար էր այլևս ոչ բանակցութեան մը զալ իտալացիին հետ և ոչ Տրիպոլիի գրաւումը ընդունիլ՝ իբր արդէն կատարուած իրողութիւն մը: Թշնամական կացութիւնը պէտք էր շարունակել: Թուրքերն միակ խրախոյսն էր թերևս օտար մամուլի լեզուն, մասնաւորապէս անգլիական, գերմանական և աստորիական որոնք առհասարակ հասարակաց կարծիքը նպաստաւոր չէին ցուցներ իտալիոյ, և նոյն իսկ եղան որ չբաշտեցան իրենց այս արարքը ապագայիս հրատարակելու: Բայց լրագրաց այս լեզուն անիմաստ նախանձի և փոքրոգի շահադիտութեանց երևոյթն ունէր աւելի քան պաշտօնական հանգամանք մը: Իտալիա,

անվրդով, նոյեմբեր 5 հետեւալ հրովարտակը կը հրատարակէր, որով Տրիպոլի և Կիրենէն այլևս իտալիոյ մասն կը կազմէին:

«Նախարարաց խորհուրդի նախագահին և արտաքին գործոց նախարարի առաջարկութեան վրայ,

«Լսելով նախարարներու խորհուրդը,

«Նկատի ունենալով Տէրութեան հիմնա-

կան կանոնադրին 5 յօդուածը

«Վճեցինք և կը վճենք.

«Տրիպոլիտանիա և Կիրենէն իտալիոյ Տէրութեան լիակատար իշխանութեան տակ զրուած են: (Օրէնք մը պիտի որոշէ այն հաստատուն կանոնները որով պիտի մատակարարուին այն զաւառները: Քանի որ այս օրէնքը հրատարակուած չէ՝ պիտի հոգացուին թագաւորական հրովարտականներով:

«Ներկայ հրովարտակը պիտի ներկայացուի խորհրդարանին՝ վաւերացուելու համար իբրև օրէնք:

Վիկտոր Էմանուէլ

Ճ. Ճիլիտի

Ա. Դի Սան Ճիլիտիանոյ

Կնքսպահ

Ֆինիլիարոյ Ապրիլէ

«Հոռմ 5 Նոյեմբեր 1911»

Սոյն հրովարտակին բովանդակութիւնը ծանուցուեցաւ միանգամայն տէրութեանց:

Այս իտալիա կը յուսար յոյսը կտրել Սամանցւոց և զանոնք բանակցութեան մը ստիպել. որովհետև ինք պատրաստ էր միանգամայն զրամական հատուցում մը՝ նել, փոխանակ նոյն գումարը վատնելու պատերազմի և արիւնջեղութեան:

Ընդհակառակն իտալիոյ այս քայլին վրայ թուրքերը աւելի ոգեւորուած դիւրք մը առին՝ մինչ յառաջ տեսակ մ'անտարբերութիւն ունէին պատերազմին նկատմամբ: Իսլամութեան շունչ մը փչեց. և Եգիպտոսէն ու Ֆրանսական հողերէն, հակառակ զրուած արգելքներուն, Արաբներ և թուրքեր որչափ կըցան՝ սահմանազուիւր անցան, իսիսսին բերելով պարէն և ռազմամթերք: Տունիզի մէջ Նոյեմբեր 7 և 9

հակառակ ցոյցեր եղան խտալացոց դէմ քնիկ Արաբներու կողմանէ. և ամբոխին չսպասուած յարձակման մէջ խտալացիք ունեցան 22 սպանուած և քառասունի չափ վիրաւոր: Ֆրանսական պետութիւնը ստիպուեցաւ բազմաթիւ ձեռքակալութիւններ ընել և մասնաւոր պաշտպանութեան տակ առնել խտալական թաղը: Միւս կողմէն թերթերը, մասնաւորապէս անգղիական, սկսան խօսել խտալական անգթութեանց վրայ, որով կը վարուէին գերիններուն ու վիրաւորեալներուն հետ: Բայց Ֆրանսական թան խան լրագրի թղթակից մը, ժան կարէր, ճշմարտութիւնը յերեան հանեց, որ բոլորովին հակառակն էր: Այս յայտնութեանը վրայ յանկարծակի յարձակում մը կրեց Տրիպոլիի մէջ անձանթէ մը որ զինք ուէն վիրաւորեց: Ժան կարէր յարձակումէն քանի մ'օր յառաջ սպանական նամակներ ընդունած էր:

Խտալիա Բարձրագոյն Գրան յամառութիւնը տեսնելով մինչև անգամ բանակցութեան գալու, նոր զրահաւորներ ու զունդեր զրկեց Տրիպոլի, որով մերձաւորապէս ութսուն հազարի բանակ մը կ'ունենար Տրիպոլիի մէջ: Մեկնեցան դարձեալ շատ օղանաւորդներ՝ որոնք իրենց օղային թոխչններով ոչ միայն թշնամւոյն դիրքերը նշանակելով կ'ուղղէին իրենց թնդանթաներուն հարուածները, այլ իրենց բարձունքներէն նաև շատ ուժանակներ վարձեցելով կը ֆնստէին թշնամիին:

Պատերազմի այս նոր փուլին, խտալացիք, աւելի վստահ ու զօրաւոր, նոյեմբեր 9, 12 և մանաւանդ նոյեմբեր 24 և 26 բախումներով ոչ միայն տիրեցին իրենց նախկին դիրքերուն՝ Հէնիի և Մէսրիի, զորս խոհեմութեան համար առժամապէս թողով վերջոտներ էին դէպ ի քաղաքը, այլ նաև թուրքերը ուժախնէն ալ բոլորովին վանելով, ստիպեց էին իրենց զօրութեան կեդրոնը փոխադրել Ալին Զարաւ, ջրաբքի տեղ մը, Տրիպոլիի ուժախնէն միայն քանի մը քիւմեդք հեռու: Այս վերջին երկու բախումներուն մէջ խտալա-

ցիք կորուստ տուին 18 մեռեալ և 160 վիրաւոր:

Նոյեմբեր 24 և 26 ոչ աննշան բախումներ տեղի ունեցան նաև Դեռնայի բարձրավանդակին վրայ ուր թուրքերը խտալացոց կորուստը կը հաշուեն 200 հոգի, մինչ խտալացիները բացէ ի բաց կը մերժեն:

Նոյեմբեր 26 ի յաջողութիւնը խտալացիք կը պսակեն դեկտեմբեր 4ի յաղթութեամբը՝ որով թուրքերը կը խախտեն իրենց բանակետէն, Ալին Զարաւէն, և զոնքն կը մղեն միշտ դէպ ի ներսը՝ անապատը: Պաշտօնական հեռագրաւոր մը 5 դեկտեմբեր, այսպէս կը հաղորդէ այս այս յաղթութիւնը:

« Երէկ մեր զունդերը ուրիշ յաղթութեամբ մը ամբողջացուցին 26 նոյեմբերի օրը, զբաւելով բուն զօրութեամբ Ալին Զարաւ, որ կեդրոնատեղին էր կանոնաւոր զունդերուն, տիրելով ութ թնդանթաներու, ռազմաւթերի, վրաններու և պարէններու և բոլորին ինչ մը թուրքերը թողուցր էին իրենց տագնապալից փախուստին մէջ դէպ ի ներսերը:

Երեկուան օրը կրնայ շատ պատճառներով վճռական նկատուիլ Տրիպոլիտանիայի պատերազմին համար քանի որ կ'ազատէ Տրիպոլին և զինք շրջապատող ուժախնէ և կը բաժնէ վերջնականապէս թուրք զունդերու մնացորդները ծովէն և ուժախնէ՝ ուսկէ պարէն կը հայթհայթէին: Պատերազմը ժամը վեցին սկսաւ ուժակուծութեամբ: Եւ ութին արդէն մեր յառաջապահ զունդերը գործի մէջ էին թշնամւոյն հանդիպակաց աւազակոյտներուն քով տեղաւորուած էր: Մեր այրուծին՝ աջակողմը զարնելով, կը հասնէր թուրք պատնէշներուն վրայ, նշանակելով ասով մեր զբախաւոր թեկն, որ Պեկորիի զօրաբաժնէն ձեռքած էր, յարձակման կէտը: Իննի մօտերը յառաջխաղացութիւնը միահամուռ էր:

Այս միջոցին ուժախնէ և Գարգարէջի կողմէն արաբ արձակագէշներ յարձակեցան

մեր աջ և ծայրագոյն ձախ թևերուն վրայ, թուրքերը օգտուելով այս վայրկենէն, որ 12ի մօտերը կը հանդիպէր, նահանջ զարկին, և իրենց առաջին զիծերէն երկորդին անցան: Բայց երկու ժամ վերջ մեր զունդերը թշնամիին առաջին դիրքերուն տիրելով, Պեկորիի զօրաբաժինն առաջին բռնողը, քաջութեամբ յառաջելով կը յաջողոր թուրքերը խախտել իրենց պատնէշներէն և քացը թողուլ:

Երեքի միջոցները, մինչ մերինները կը տիրէին Այլն Զարայի վերջին ամրութիւններուն, աւելի քան ութ հազար թուրք, կանոնաւորներէ կազմուած թև մը, խռնաշփոթ կը փախչէր դէպէ հարաւ արեւելք: Հինգի միջոցները, վերջին ուղտերը որ հիւանդները կը կրէին, կ'անհետանային մեր աչքերէն, ազատելով մեր թնդանթածիգներու հարուածներէն ։

Այլն Զարայի բախումներու մէջ երկու կողմին ալ ունեցած կորուստները դեռ յայտնի չեն:

Մինչ Տրիպոլիի մօտ Խաւալացիք այս փառաւոր յաջողութիւնները կ'ունենային, ոչ նուազ ճիգ ստիպուեցան թափել նաև Բէնկազիի բովերը, մասնաւորապէս նոյեմբեր 28ին և 29ին՝ ուր Բեզուլներու անակնկալ յարձակումները վանելու համար, կորուստ տուին՝ մեռեալ 1 սպայ և 21 հետևակ, վիրաւոր 2 սպայ և 50 հետևակ:

Սոյն օրերուն՝ նոյեմբեր 30էն դեկտեմբեր 4, խաւալական զրահաւորները կարմիր ծովու ջրերուն մէջ, Մեքիայի մօտ, կ'ընկղմեն քանի մը թուրք սամբուկներ: Մինչ նաւատորմի ուրիշ բաժին մը, կը յածէր Եգեան ծովուն մէջ, սպառնալով թրքապատակ կողմներուն և նոյն իսկ Դարդանէլի, ինչ որ ծանր մտահոգութիւն պատճառեց ոչ միայն Օսմանեան դահլիճին այլ նաև ռուս պետութեան:

Բայց դեռ հանգամանքներն այնքան ծանր չեն որ ստիպեն խաւալիս այս քայլը անելու:

Հ. Ն. ԱՆԿՐԻԿԵԱՆ

ՔԱՂՈՒԱՅՈՅՔ Ի ՎԵՐՋ ՏԱՐԻՈՅ

1. Իշխանը առ թագաւորն. -- Իմ խիղճս քու վեհափառութեանդ տրամադրուած է, բայց միայն իմ աստիճանս և պատուանշաններս:
2. Մարտնական օրէնք է արդեօք որ ամէն տիտղոսաւոր պէտք է ունենայ նաև միշտ իրաւունք:
3. Մեծաւորաց տկարութենէն ընդունուած շնորհները՝ երախտագիտութիւն չեն պատճառեր, այլ կը քաջալերեն յանդգնութիւնը:
4. Միշտ իր իրաւունքները հարցնել մեծաւորաց և երբէք իր պարտքերը, հաւասար է անգործութեան և աշխատել չուզելու:
5. Հրաման մը որպէս զի յարգելի ըլլայ և ընդունելի, պէտք է որ ըլլայ արդար և զօրժադելի:
6. Մի խնդրի այն հրամանը զոր ապահով չես ընդունելու, եթէ չես ուզեր մահանալ:
7. Վայ այն երկրին ուր բռնութիւնը կը յաղթէ արդարութեան:
8. Շատ անգամ չիկան օրէնք, չիկան արդար դատաւորք, այլ կան տկարներ որ կը զիջանին զօրագունին. և այս կը խոչով արդարութիւն:
9. Օրէնքը պէտք է զօրծածել ամենուն, մանաւանդ տկարին արդար իրաւունքը պաշտպանելու և ոչ թէ զօրաւորին ինքնահաճոյ պահանջներուն յարմարեցնելու կամ մերժեցնելու:
10. Հրամանները պէտք է որոշ տալ և զանոնք պահել: Այս յատկութիւնս վարչութեան մարդոց համար անհրաժեշտ է: Իսկ հրաման մը տալէն վերջը ետ չառնելու համար, պէտք է կանխել լաւ կշռել, հանդարտութեամբ և խղճով:
11. Հրամայել և կարենալ՝ երկու զանազան բաներ են, վասն զի երբեմն հրամանը կատարելու կարեւոր նիւթերը կը պակսին: